

mağan (haz. Mehmet Ali Ünal), Samsun 1993, s. 389-412; Klára Hégyi, "The Ottoman Military Force in Hungary", *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent* (ed. G. David – P. Fodor), Budapest 1994, s. 131-148; Claudia Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen in Ungarn zur Zeit Murâds III*, Wien 1995, s. 24-45; Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (haz. Hüseyin Özdeğer), İstanbul 2000, I, 614-663.

DİA

MÜSTAHİL

(المستحيل)

Yokluğu zatının gereği olan veya konunun özü itibarıyla yokluğunu gerektiren anlamında kelâm ve mantık terimi

(bk. HÜKÜM).

MÜSTAHREC

(المستخرج)

Bir hadis kitabındaki rivayetleri daha farklı isnadlarla toplayan hadis kitabı türü.

Sözlükte "çıkarmak" anlamına gelen **istihrac** kelimesi, terim olarak "bir hadis kitabındaki bütün rivayetleri bir müellifin kendisine ulaşan başka senedlerle rivayet etmesi" demektir. Bu hadislerin toplandığı kitaba **müstahrec**, bu işi yapan müellife de **müstahric** denmektedir. Bu tür eserlerde müstahricin isnadının, istihracını yaptığı kitabın müellifinin verdiği senedlerle ya o kitabın müellifinin hocasında veya daha önceki bir râvide birleşmesi şartı aranmaktadır. Böylece hadisin daha başka isnadlarla da geldiği ve dolayısıyla güvenilir bir rivayet olduğu ispat edilmiş olur. Müstahreci yapılan kitabın müellifine zaman bakımından yakın bir râvi varken daha uzaktakine gidilmemelidir. Ancak âlî bir senedi veya metinde önemli bir ilâveyi elde etmek için daha uzak bir râviye de isnat edilebilir. Müstahric, şayet kendi senedleriyle asıl musannifin hocasında birleşirse buna "muvâfakat" adı verilir; çünkü bu hadisin rivayetinde müstahric asıl musannife muvafakat etmiş olmaktadır. Eğer musannifin hocasının hocasında veya daha yukarılarda birleşirse buna da "âlî muvâfakat" denir. Müstahric istenen senedi bulamadığı takdirde bazı hadislerin senedlerini zikretmeyebilir.

Asıl müellifin rivayet ettiği hadislerin lafızlarıyla müstahricin rivayet ettiği hadislerin lafızlarında ve mânasında mutlak uygunluk şart değildir; esasen bu çok defa

mümkün olmaz. Zira her râvi hadisi kendi şeyhinden duyduğu lafızlarla naklettiği için bunun farklılık arzemesi tabiidir. Bu durumda müstahric tarafından rivayet edilen hadislerin lafızlarında biraz fazla, mânalarında ise daha az farklılık görülebilir. Nitekim Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâki ve Ferrâ el-Begâvî eserlerinde rivayet ettikleri bir hadis için lafzen aynı olmadığını, hatta mânada farklılık bulunduğu halde, "Bunu Buhârî ve Müslim tahrîc etti" demişlerdir.

Müstahric, tahrîcini yaptığı kitapta bulunmayan bazı zâit lafızları kaydettiği gibi asıl kitaptaki hadisleri teyit etmek için orada olmayan rivayetleri de tahrîc edebilir. Önemli olan husus, bu rivayetlerin sıhhatine dair yeterli araştırma yapılması ve bu konuda hüküm verilirken müstahrecdeki hadislerin müstakil olarak ele alınıp değerlendirilmesidir. Yapılan müstahrec *Şahîh-i Buhârî* ve *Şahîh-i Müslim* gibi eserler üzerinde olsa bile müstahricin rivayet ettiği hadislerin senedi ve metin açısından incelenmesi gerekir. Çünkü onun rivayetleri aynı sağlamlıkta olmayabilir.

Müstahrecdeki rivayet müstakil bir hadis olmayıp asıl kitaptaki bir rivayetinin metnine ziyade bir lafız getirmişse veya lafızları farklı olmakla beraber mânen aynı ise bunun da incelenmesi gerekir. Bu durumda asıl müellifin isnadı ile müstahricin isnadının nerede birleştiğine bakılır; birleştikleri yerden itibaren müstahrice kadar olan râvilerin durumu ele alınır. Ayrıca metne de bakılır ve çıkan neticeye göre söz konusu ziyade lafzın veya mânevî rivayetinin sahih, hasen yahut zayıf olduğuna hükmedilir. Müstahrecde rivayet edilen hadislerin, müstahrecdeki rivayet edilen hadislerin kabul şartlarına uygun olması konusu ihtilâflı bir meseledir. Bazı âlimler, müstahrecdeki rivayetlerin senedinin de sahih olmasını şart koşarken çoğunluk müstahrecin müstakil bir çalışma sayıldığını dikate alarak bunu gerekli görmez.

Bu tür çalışmaların büyük çoğunluğu IV ve V. (X-XI.) yüzyıllarda yapılmış olup bu eserlerin hadis açısından sağladığı faydalar şöylece özetlenebilir: 1. Müstahrec çalışmaları âlî isnadın elde edilmesine imkân verebilir. 2. Hadislerin rivayet zincirleri çoğalacağından rivayete olan güven artar. Bu da özellikle hadislerin teâruzu halinde tercih imkânı verir. 3. Asıl müellifin ihtisar, ihmal vb. sebeplerle almadığı birçok sahih rivayeti müstahric derleyeceği için metinlerde müphem veya eksik kalmış faydalı ve sahih ibareler bu yolla elde edilebilir. Çünkü müstahric, asıl mü-

ellifin rivayet ettiği lafızlara değil kendi hocalarından dinlediği rivayetin lafızlarına bağlı kaldığından bu lafızların asıl müellifin lafızlarından farklı olması mümkündür. 4. Asıl müellif, ileri yaşta hâfızası bozulmuş olan bir râviden aldığı bir hadisi hâfızası bozulmadan önce mi yoksa sonra mı aldığını belirtmemiş olabilir. Müstahric ise bunu bir şekilde ifade eder. 5. Asıl eserde sika olan bir müdellisten an'ane yoluyla rivayet edilen bir hadisi müstahric semâ kaydı ile rivayet ederek tedlîs şüphesini ortadan kaldırabilir. 6. Asıl eserde hadislerin senedinde râviyi tanımaya imkân vermeyen bazı müphem ifadeleri müstahric açıklayarak râvilerin kim olduğunu belirtir. 7. Asıl eserde hadis metninin içine müdrec bir ifadenin karışması ve bunun müdrec olduğunun açıkça belirtilmemesi halinde müstahric buna açıklık getirir. 8. Asıl eserde merfû bir rivayetin mevkuf olarak veya mevkufa benzer bir tarzda rivayet edilmesinde müstahrecde bu karışıklık giderilir. 9. *Şahîh-i Müslim*'de çokça görüldüğü gibi hadisin metni tam olarak verilmeden "mislihû, nahvehû, ma'nâhu" gibi ifadelerle daha önce geçen bir rivayete gönderme yapılabilir ve bunlar arasında bir fazlalık veya eksiklik bulunabilir. Müstahric, bu rivayetleri tam olarak zikretmek suretiyle hem lafızları aynen korumuş hem doğabilecek tereddütleri önlemiş olur. 10. Asıl eserde herhangi bir illetle rivayet edilen hadis, müstahrecde bu illetten kurtarılabildiği gibi asıl eserde mürsel olarak yahut vicâde veya kitâbet yoluyla rivayet edilen hadis müstahrecde mevsul olarak yer alabilir. 11. Asıl eserde geçen bazı lafızların râviden hangisine ait olduğu açık değilse müstahric bunu açıklayabilir. 12. Asıl eserde dil kullarına uymadığı için metnin anlaşılmasını zorlaştıran bir ifade bulunabilir; müstahric bulunduğu diğer rivayetlerde bu ifadenin doğrusunu tesbit eder.

Müstahrec çalışmaları çeşitli kitaplar üzerine yapılmış olmakla birlikte bunlar daha çok Buhârî ve Müslim'in *Şahîh*'leri etrafında gerçekleştirilmiştir. Sadece Buhârî'nin *Şahîh*'i üzerine müstahrec kaleme alan müellifler arasında Ebû'l-Abbas Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî en-Nisâbü'rî, İbn Hayyûye diye bilinen Ebû Muhammed Abdüssamed b. Muhammed el-Buhârî, İsmâîlî, Gitrîfî, İbn Merdûye, Bâtırkânî ve Sîdî Muhammed zikredilebilir. Yalnız Müslim'in *Şahîh*'i üzerine müstahrec yazanlardan Ahmed b. Seleme, İbnü's-Sindî diye bilinen Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Recâ en-Nisâbü'rî el-İs-

MÜSTAHREC

ferâyîni, Ebû Ca'fer el-Hîrî, Muhammed b. İshak es-Serrâc ve Ebû Avâne el-İsfeyrâynî (*Müsnedü Ebî 'Avâne*, I-V, nşr. Eymen b. Ârif ed-Dimaşki, Beyrut 1419/1998), Ebû İmrân Mûsâ b. Abbas el-Cüveynî, Ahmed b. Muhammed et-Tûsî el-Belâzürî, Kâsım b. Asbağ, Ebû'n-Nadr et-Tûsî, Ebû'l-Velid el-Ümevî, İbnü'l-Hîrî diye bilinen Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüürî, İbnü's-Şarkî diye anılan Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed el-Herevî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed eş-Şemmâhî el-Herevî ve Ebû Nuaym el-İsfahânî (*el-Müsnedü'l-müstahrec 'alâ Şahîhî'l-İmâm Müslim*, nşr. Muhammed Hasan Muhammed, I-IV, Beyrut 1417/1996) anılabilir. Hem *Şahîh-i Buḥârî* hem *Şahîh-i Müslim*'le ilgili olarak İbnü'l-Ahrem (müttefekun aleyh hadisler üzerine), Ebû Ali el-Mâsercisî, Hâkim el-Kebîr, *el-Müttefikü'l-kebîr* adını taşıdığı ve toplam 25.480 tariki ihtiva ettiği söylenen eseriyile (İbn Hacer el-Askalânî, I, 297) Cevzakî, Hâkim en-Nisâbüürî, Berkânî, İbn Mencûye, Ebû Zer el-Herevî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Zekeriyâ İbn Mende ve *el-Mişbâḥ fi 'uyûni'l-eḥâdisi's-şihâḥ* adlı eseriyile Cemmâilî müstahrec çalışmaları yapmıştır.

Bunlardan başka Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'lerine dair müstahrecer yapılmıştır. Tirmizî'nin *es-Sünen*'i üzerine müstahrec yazanlardan Hâkim el-Kebîr, İbn Mencûye ve Ebû Ali Hasan b. Ali b. Nasr et-Tûsî anılabilir. Ebû Ali'nin kaleme aldığı müstahrec, *Muḥtaşarü'l-aḥkâm (Müstahrecü't-Tûsî 'alâ Câmî'i't-Tirmizî)* adıyla yayımlanmıştır (nşr. Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endûnîsî, I-IV, Medine 1415). Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i üzerine müstahrec yazanlardan İbn Mencûye, İbn Eymen diye bilinen Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen ve Kâsım b. Asbağ (eseri için bk. *DİA*, XXIV, 541) zikredilebilir.

Müstahrec çalışmaları adı geçen hadis kitaplarıyla sınırlı kalmamış, İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevḥîd*'i hakkında Ebû Nuaym el-İsfahânî tarafından bir müstahrec yapılmış, Hâkim en-Nisâbüürî'nin *el-Müstedrek*'i üzerine Zeynüddin el-İrâkî bir müstahrec yazmaya başlamakla beraber bitirememiş (*a.g.e.*, XIX, 121), Ebû'l-Kâsım İbn Mende çeşitli kitaplardan çıkardığı hadisler için *el-Müstahrec min kütübî'n-nâs li't-tezkire ve'l-müsteḥraf min aḥvâli'n-nâs li'l-ma'rife*'yi hazırlamıştır (*a.g.e.*, XX, 181).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Ali Hasan b. Ali et-Tûsî, *Müstahrecü't-Tûsî 'alâ Câmî'i't-Tirmizî* (nşr. Enîs b. Ahmed), Medine 1415, neşreden giriş, I, 65-128; Hâkim en-

Nisâbüürî, *Tesmiyetü men aḥracehümü'l-Buḥârî ve Müslim* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1987, s. 13-16; İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-ḥadîs* (nşr. Nûreddin İtr), Medine, ts., s. 19-20; Burhâneddin el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâḥ min 'Ulümü İbni's-Şalâh* (nşr. Ebû Abdullah M. Ali Semek), Beyrut 1418/1998, s. 40-41; İbnü'l-İrâkî, *el-Beyân ve't-tavzîḥ* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1990, neşreden giriş, s. 15-16; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Şalâh* (nşr. Rebî b. Hâdî Umeyr), Riyad 1417, I, 291-323; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muḡîs* (nşr. Ali Hüseyin Ali), Beyrut 1412/1992, I, 44-48; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Kahire 1385/1966, I, 112-116; Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî 'alâ Elfiyyeti'l-İrâkî* (nşr. Muhammed b. Hüseyin el-İrâkî el-Hüseyinî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye), I, 56-63; Emir es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Medine, ts. (el-Mektebetü's-selefiyye), s. 69-85; Abdülazîz ed-Dihlevî, *Bustânü'l-Muhaddisin* (trc. Ali Osman Koçkuzu), Ankara 1986, s. 90-91; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteḥrafe*, s. 26-32; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 227-231; Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlâkleri*, Ankara 1980, s. 320-323; Halîl İbrâhîm Molla Hâtır, *Mekânetü's-Şahîhayn*, Kahire 1981, s. 167-170; Mahmûd Ebû Reyve, *Eḍvâ' 'ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, Kahire, ts., s. 294-296; Şerefeddin Ali Râcîhî, *Muştalahu'l-ḥadîs ve eşerühü 'ale'd-dersi'l-uḡavî 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1983, s. 270-274; Mübârekfûrî, *Mukaddimetü Tuḥfeti'l-aḥvezi* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Kahire 1412/1992, s. 67-70; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar* (nşr. Abdülfetâh Ebû Gudde), Beyrut 1416/1995, I, 346-353; Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, *Tedvinü's-süne*, Riyad 1417/1996, s. 177-180.

S. KEMAL SANDIKÇI

el-MÜSTAHRECE

(المستخرجة)

Muhammed b. Ahmed el-Utbî'nin
(ö. 255/869)*el-Utbiyye* olarak da tanınan
ve Mâlikî fıkımın
ilk kaynakları arasında yer alan eseri
(bk. UTBÎ, Muhammed b. Ahmed).

MÜSTAIN-BİLLÂH

(المستعين بالله)

Ebû'l-Abbâs el-Müstain-Billâh Ahmed
b. Muhammed b. Muhammed
el-Mu'tasım-Billâh el-Abbâsî
(ö. 252/866)Abbâsî halifesi
(862-866).

217'de (832) doğdu. Babası Halife Mu'tasım-Billâh'ın oğlu Muhammed, annesi Slav asıllı bir câriyedir. Halife Müntasır-Billâh'ın 4 Rebiülâhîr 248'te (7 Haziran 862) öldürülmesi üzerine başta Boğa el-Kebîr, Boğa es-Sagîr ve Otamış olmak üzere Türk kumandanları, Vezir Ahmed b. Hasîb ve di-

ğer devlet adamları yeni halifeyi seçmek için toplandılar. Türk askerleri, Megâribe ve Üsrûseneliler, toplantıya katılanların alacağı karara uyacaklarına ve seçecekleri halifeye biat edeceklerine yemin ettiler. Ancak daha önce Halife Mütevekkil-Alellah'ın öldürülmesi işine karıştıklarından kendilerinden intikam alır düşüncesiyle Mütevekkil'in çocuklarının halife seçilmesine razı olmayacaklarını bildirdiler. Görüşmeler sonunda Mu'tasım-Billâh'ın torunu Ahmed b. Muhammed'in Müstain-Billâh lakabıyla halife ilân edilmesine karar verildi (6 Rebiülâhîr 248 / 9 Haziran 862). Ertesi gün biat merasimi sırasında bazı gruplar, Müstain'in halifeliğine karşı çıkarak önceki halife Müntasır'ın kardeşi Mu'tez-Billâh lehine tezahürat yaptılar, hatta Bâbü'lâmme'ye hücum edip yağmalamaya başladılar. Böylece öteden beri Türk askerlerinin iktidarı ellerinde tutmalarından rahatsız olan Bağdat halkı ilk defa Türkler'e karşı başlatılan bir eylemin içinde yer almış oluyordu. Boğa el-Kebîr olaya müdahale ederek birçok kişinin ölümüne sebep olan karışıklıklara son verdi. Halife de cülûs bahşişi dağıtıp olayları yatıştırdı. Mu'tez-Billâh'ı ve kardeşi Müeyyed'i el-Cevsaku'l-Hâkânî'de hapsedirdi.

Müstain-Billâh hilâfet makamına geçince Otamış'ı Mısır ve Mağrib, Muhammed b. Tâhir'i Horasan, Muhammed b. Abdullah b. Tâhir'i Irak-Fars valiliğine tayin etti. Bir süre sonra Türkler'le Vezir Ahmed b. Hasîb'in arası açıldığından Otamış'ı vezir tayin etmek zorunda kaldı. Ahmed b. Hasîb bütün mallarına el konulup önce Girit adasına, ardından Kayrevan'a gönderildi. Bu olaydan sonra iktidar Otamış ile kâtibi Şücâ' b. Kâsım'ın eline geçti.

Türk askerlerinin nüfuzunun kırılmasını isteyen Bağdat halkı Abbâsî kuvvetlerinin Bizans karşısında yenilmesini bahane ederek halifeye isyan etti. Halkın Şâkiriyye denilen ücretli askerlerin ve diğer grupların katıldığı isyan sırasında mahkûmlar serbest bırakıldı (Safer 249 / Nisan 863). Ardından Sâmerâ'da da Türk askerlerine karşı başlatılan eylem Boğa es-Sagîr, Otamış ve Vasîf'e bağlı kuvvetler tarafından bastırıldı. Kısa bir süre sonra Boğa es-Sagîr ve Vasîf'e bağlı bazı Türkler, malî ve siyasî durumlarının kötüleştiğini iddia ederek Vezir Otamış ve kâtibine karşı ayaklandılar, her ikisini de katledip evlerini yağmaladılar (15 Rebiülâhîr 249 / 7 Haziran 863). Halife olup bitenler karşısında ciddi bir tepki gösteremedi. Otamış'ın yerine Ahmed b. Sâlih b. Şîrzâd'ı vezir tayin etti ve nüfuzlu kumandanlardan Bâgir et-